

Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

Institut za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNİK RADOVA

Urednici

Vladimir DŽINOVIĆ
Tijana NIKITOVIĆ

12. i 13. mart 2021. godine
Online konferencija

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNIK SAOPŠTENJA

Urednici
Vladimir Džinović
Tijana Nikitović

12. i 13. mart 2021.
Online konferencija

PROGRAMSKI ODBOR

Predsednik

dr Vladimir Džinović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

Dr Dušan Stojnov, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Zora Krnjaić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Slavica Ševkušić, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Nikoleta Gutvajn, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stepanović Ilić, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Biljana Stanković, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Nataša Simić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Marina Videnović, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

msr Sanja Grbić, istraživač saradnik, asistent
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ORGANIZACIONI ODBOR

Predsednik

msr Tijana Nikitović, istraživač pripravnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZATORI SKUPA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA
Dobrinjska 11/3 • 11 000 Beograd • Srbija
www.ipi.ac.rs

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU
Čika Ljubina 18-20 • 11 000 Beograd • Srbija
www.f.bg.ac.rs/instituti/IPS/o_institutu

Napomena. Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-9/2021-14/200018).

IDENTITET I ISKUSTAVA TRANSRODNIH OSOBA U SRBIJI U PERIODU DETINJSTVA – INTERPRETATIVNA FENOMENOLOŠKA ANALIZA

Jelena Vidić*

Geten, Centar za ljudska prava LGBTIQa osoba

Biljana Stanković, Tamara Džamonja Ignjatović

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Teorijski uvod. Fenomen transrodnosti, određen kao različitost između pripisanog pola i rodnog identiteta osobe, zadobija sve veću pažnju naučne i opšte javnosti. U prethodnoj deceniji dolazi do značajnog zaokreta u pristupu, gde tradicionalni psihopatologizujući medicinski pristup zamenjuje shvatanje rodne različitosti kao nepatološkog fenomena (ICD-11), a kategorijalno shvatanje roda zamenjuje posmatranje roda kao spektra (APA, 2015). Uporedo s promenom pristupa raste i spremnost naučne zajednice da čuje iskustva samih transrodnih osoba, umesto da ih posmatra kao predmet istraživanja fokusiranih na medicinske intervencije i psihopatološke fenomene. Pored toga, podaci koji ukazuju na veću prevalencu različitih tegoba iz domena mentalnog zdravlja kod transrodnih osoba u poređenju sa cisrodnim osobama sve više se razumeju kao posledica različitih oblika stigmatizacije (Robles et al., 2016), dok se rodno afirmativno okruženje smatra protektivnim faktorom za mentalno zdravlje (Olson et al., 2016). U ovom radu će biti analizirana iskustva odraslih transrodnih osoba u Srbiji koja se odnose na period njihovog detinjstva i osnovne škole, uključujući iskustva odbacivanja i različitih oblika nasilja, kako od strane vršnjaka, tako i od strane odraslih osoba. Ovaj rani razvojni period je važan jer predstavlja početak razvoja transrodnog identiteta, a ujedno ukazuje i na problematične obrasce odnošenja drugih ljudi prema ovim ranim ispoljavanjima rodne različitosti, kako unutar porodičnog, tako i unutar školskog konteksta. Ovi problematični obrasci i reakcije okruženja transrodne osobe često prate i kasnije tokom života i značajno oblikuju njihovo samodoživljavanje.

Metod. Rezultati prikazani u ovom radu su deo šireg kvalitativnog istraživanja koje se bavilo identitetom i iskustvima stigmatizacije transrodnih osoba u Srbiji. Za prikupljanje podataka korišćeni su polustrukturisani intervjui, dok su podaci analizirani uz oslanjanje na interpretativnu fenomenološku analizu koja je usmerena na deskripciju i interpretaciju procesa kojim osobe pridaju smisao svojim iskustvima (IFA, Smith et al., 2009). IFA omogućava "davanje glasa" samim učesnicima i njihova iskustva čini vidljivim, pa je posebno pogodna za istraživanja iskustava osoba iz manjinskih, marginalizovanih i ranjivih grupa, koja ili nisu

* Email: vidic.jelena@gmail.com

zastupljena u naučnom diskursu, ili su prisutna tako što je izbor tema i tumačenje rezultata determinisano već uspostavljenim stavovima naučne zajednice. U intervjuima je učestvovalo dvanaest transrodnih osoba, osam muškaraca i četiri žene. Intervjui su trajali od 90 do 210 minuta. Podaci su procesuirani u programu MAXQDA 2020, a zatim su kodirani i u kasnijim fazama analize organizovani u teme različitog nivoa.

Rezultati. Analizom odgovora učesnika moguće je identifikovati više tema različitog nivoa koje su grupisane u dve velike celine: Otkrivanje transrodnosti – detinjstvo i prva sećanja (odnosi se na period pre polaska u školu) i Ulazak u svet oštih binarnih podela (obuhvata iskustva tokom perioda osnovne škole).

Otkrivanje transrodnosti – detinjstvo i prva sećanja. Iskustva koja se odnose na period pre polaska u osnovnu školu obuhvataju sledeće teme: Odnos prema rodno tipičnoj odeći i igrama, Odnosi sa vršnjacima kao kontekst za afirmaciju rodnog identiteta i Doživljaj nepripadnosti pripisanom identitetu.

U okviru odnosa prema rodno tipičnoj odeći možemo da primetimo značajnu razliku između (transrodnih) dečaka i devojčica*: dok dečaci ispoljavaju izuzetno snažan otpor prema odeći koja se smatra uobičajenom za devojčice (*“Prva neka sećanja su bukvalno tantrumi ujutru pred vrtić gde odbijam da obučem nešto što mi je mama spremila”, Dorian, 29*), kod devojčica je prisutna snažna zainteresovanost, pa čak i fasciniranost ženskom odećom (*“Džabe svi automobili, džabe sve što mene kljukaju, čim ja mogu sama da izaberem šta ja hoću, eto mene kući (...) i što se kaže ne časa da dohvatim maminu haljinu, da dohvatim šminku...”, Milena, 27*). Razlike u reakcijama možemo razumeti i kao posledicu socijalizacije, pošto je u našoj kulturi tipično ženska odeća (pre svega suknje i haljine) jasno rodno određena, dok tipično mušku odeću mogu da nose i dečaci i devojčice. Zato pritisak da se nosi ženska odeća predstavlja pretnju po identitet trans dečaka čak i na najranijem uzrastu, pre mogućnosti da se reflektuje o ovim društvenim značenjima odeće i odnosima moći unutar patrijarhalnog društva.

Odnosi s vršnjacima u ovom periodu uglavnom validiraju doživljeni rodni identitet, bilo kroz odsustvo rodni podela (*“Sva deca se igraju na džumle, što se kaže, na gotovo, na ulici svi zajedno i nije bilo neke podele uopšte na dečake i devojčice” Milena, 27*), bilo kroz prihvatanje osobe u doživljenom rodu (*“Bili smo od devojčica samo drugarica jedna i ja i svi ostali dečaci i sećam se jedan Nemanja je rekao toj drugoj drugarici “E, ali ti ne možeš sa nama pošto će samo dečaci da se igraju”, a onda je jedan drugi dečak pogledao u mene i rekao: “A ona?”, a onda je Nemanja rekao: “A pa ne, ne, ne, ona se ne računa, ona je sa nama, ona je kao dečko”, Strahinja, 23*).

Većina učesnika izveštava da su sebe doživljavali u skladu sa svojim rodom (*“Nisam mislio da se razlikujem od mog brata i od brata od strica. I sa njima sam se igrao i sa još komšija. Mislim to je, al’ tako je bilo uvek, mislim nekako fizički mi nije bilo bitno ništa, samo mi je bilo čudno...” Filip, 28*), pri čemu je ovaj doživljaj, u skladu sa uzrastom, nedovoljno opojmljen i postaje predmet

* Ovde mislimo na (samoodređeni) rodni identitet osobe.

promišljanja samo u situacijama kad rodna različitost postaje istaknuta. Opažena različitost (koju često komunicira okruženje) prevazilazi se na različite načine: kroz dečija objašnjenja o razlozima zbog kojih okruženje ne prepoznaje njihov pravi identitet (*"Imala sam tu neku sliku u glavi, pošto imam starijeg brata i to je bilo devedesete godine, kada svi smo nasleđivali garderobu, igračke, i sve te stvari, ja sam mislila da prosto nema ženske garderobe za mene, pa moram da nosim bratovu i zbog toga mi se obraćaju u muškom rodu, a kad budem malo porasla, onda će mi se obraćati u ženskom rodu i sve će biti normalno."* Marija, 25) i traženjem i kreiranjem okruženja u kome će sebe moći da predstave kako žele (*"Često kad bih otišao, mislim kad bih se igrao napolju, otišao bih malo dalje do neke druge zgrade i predstavio se nekim drugim imenom"*, Dorian, 29).

Škola: ulazak u svet oštih binarnih podela. Polazak u osnovnu školu predstavlja ulazak u svet oštih binarnih podela. Svi učesnici su tokom školovanja doživeli različite neprijatnosti zbog svog roda, pa iskustva tokom ovog perioda pre svega obuhvataju teme koje se odnose na različite oblike nasilja i stigmatizacije: Dobacivanje, isključivanje i fizičko nasilje; Odrasle osobe kao saučesnici u nasilju: "Ovo nije dečije, ovo će uvek trajati"; Odsustvo podržavajuće reakcije roditelja; Anticipirano nasilje i kompromisne strategije prikrivanja identiteta; i kao jedina tema koja odskače – Prihvaćenost u školi: "takav sam ja, to je moj fazon".

Različiti oblici nasilja uglavnom dolaze od strane vršnjaka i kreću se od ignorisanja, isključivanja iz aktivnosti i verbalne agresije, pa do fizičkog nasilja koje je u nekim slučajevima bilo posebno ekstremno (*"Mene su klinci pregazili. Tad su isto bile provokacije: Ko si? Šta si? pa su me gurnuli, fizički su me gurnuli i onda je ceo razred prešao preko mene."* Sebastian, 46). Posebno zabrinjava činjenica da nastavnici ne samo da nisu bili dosledni u zaustavljanju nasilja, već su često bili nemi svedoci ili su se nasilju čak i aktivno pridruživali (*"Svaki put kada bih odgovarala, nastavnica bi komentarisala kako imam glas kao devojčica, i onda bi se svi smejali, a ona bi rekla: 'To moraš da promeniš' (...) ili izašla bih da čitam domaći ispred table i ona bi počela da imitira moje glas ili tako nešto, i onda bi se svi smejali dok ja stojim ispred table. (...) Onda sam prosto ukapirala da ako je to nešto u čemu i nastavnici učestvuju, onda to nije nešto što je dečije nego, to će uvek trajati."*, Marija, 25). Takođe, u svedočenjima naših učesnika često izostaje odgovarajuća, podržavajuća reakcija roditelja. Umesto toga, reakcija ili izostaje, ili se nasilje normalizuje, pa čak i samo dete koje trpi nasilje bude optuženo da je ono krivo (*"Roditelji kod kuće krive mene što je to tako: 'Što se ne umuškiš, što ne naučiš da igraš fudbal?' Čale kaže 'svi dečaci žele da igraju fudbal', a onda ja kažem 'ja nisam dečak, onda opet budu batine...'"*, Milena, 27).

I kod onih osoba koje nisu doživle vršnjačko nasilje zbog rodne različitosti prisutna je anticipirana stigma, odnosno razmišljanje o tome da bi nasilje moglo da se desi i korišćenje zaštitne strategije u vidu prikrivanja rodnog identiteta i rodno neutralno izražavanje (*"Tad sam zaista krenuo da se oblačim kao devojčica, baš zato što je novo društvo i zaista nisam želeo... malo sam se plašio da tu ne budu neki komentari... mislim ne kao devojčica, nego samo kao neutralno, farmerice i neka roze majčica recimo, suknjice i to ne."*, Strahinja, 23).

Kod nekih od učesnika se nasuprot iskustvima nasilja i odbacivanja nalaze doživljaj prihvaćenosti od strane vršnjaka i sloboda da se izrazi svoj identitet, čak i kad ga osoba ne razume u potpunosti (*"Takav sam ja, to je moj fazon"*, Igor, 26), što je pre svega povezano sa nižim razredima osnovne škole i školskim okruženjem koje je od ranije poznato učesnicima (drugari iz vrtića).

Zaključna diskusija s implikacijama. Kod svih učesnika u istraživanju od ranog detinjstva postoji doživljaj rodnog identiteta koji se razlikuje od pola pripisanog po rođenju. On je u skladu s uzrastom, odnosno razvojnim mogućnostima deteta – nije u potpunosti opojmljen, zasnovan je na konkretnim sadržajima (kao što je izbor odeće ili ime), a istaknutim ga čine upravo one situacije kad su reakcija okruženja u neskladu s onim kako se dete oseća. Dok u predškolskom uzrastu transrodne osobe uglavnom govore o prihvaćenosti u vršnjačkoj grupi, sa polaskom u školu započinje nasilje kome će mnogi, u različitim oblicima i od strane različitih počinitelaca, biti izloženi celog života.

Dobijeni rezultati imaju značajne implikacije za praksu. Svi učesnici u ovom istraživanju izveštavaju o tome da u detinjstvu njihova porodica, kao ni bliže okruženje (uključujući i vaspitačice i nastavni kadar) nisu prepoznali njihovu transrodnost, tako da nisu mogli da adekvatno reaguju, što ukazuje na neophodnost uključivanja teme rodne različitosti (na rodno-afirmativan način) ne samo u obrazovanje i stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovnim ustanovama različitog nivoa, već i u javni diskurs uopšte, kako bi i roditelji i najbliže okruženje mogli da prepoznaju rodnu različitost deteta i da na nju reaguju na odgovarajući način. Takođe, imajući u vidu iskustva različitih oblika nasilja u osnovnoj školi, u kojima su počinioci ne samo vršnjaci, nego i nastavnici, neophodno je da prepoznavanje i prevencija rodno zasnovanog nasilja u školskom okruženju bude uključena u rad školskih timova za zaštitu učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, ne samo prilikom izrade programa, već i njegove primene, kao i da sami učenici imaju priliku da se na afirmativni način upoznaju s temom rodne različitosti.

Ključne reči: *transrodnost, stigmatizacija, interpretativna fenomenološka analiza*

Literatura

- American Psychological Association. (2015). Guidelines for Psychological Practice with Transgender and Gender Nonconforming People. *American Psychologist*, 70(9), 832-864. doi: 10.1037/a0039906
- Olson, K. R., Durwood, L., DeMeules, M., & McLaughlin, K. A. (2016). Mental health of transgender children who are supported in their identities. *Pediatrics*, 137(3). <https://doi.org/10.1542/peds.2015-3223>
- Robles, R., Fresan, A., Vega-Ramirez, H., Cruz-Islas, J., Rodriguez-Perez, V., Dominguez-Martinez, T., Reed, G. (2016). Removing transgender identity from the classification of mental disorders: a Mexican field study for ICD-11. *Lancet Psychiatry*, 3, 850-59. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(16\)30165-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)30165-1)
- Smith, J. A., Flowers, P., Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis. Theory, Method and Research*. Sage Publications.